

СОЦІАЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ ЯК ЧИННИК ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовано дослідження з проблем соціальних очікувань та інноваційної активності. Зафіксовано статистично значущий зв'язок між оптимістичністю та визначеністю соціальних очікувань особистості і рівнем її інноваційної активності. Показано, що інноваційна активність істотним чином залежить також від здатності людини впливати на суспільні процеси, а також термінів планування. Наголошено, що певна песимістичність соціальних очікувань студентів не сприяє зростанню їх інноваційної активності.

Ключові слова: соціальні очікування, інноваційна активність, інноваційний потенціал, оптимізм, песимізм, горизонт планування, студентська молодь.

Проблема. Сьогодні спостерігається зростання дослідницького інтересу до вивчення психології соціальних інновацій та інноваційної активності особистості. І це не випадково, адже і вчені, і політики дедалі чіткіше усвідомлюють, що подальший прогрес та процвітання суспільства може забезпечити лише перехід на інноваційний шлях розвитку. Обов'язковою умовою успішності такого переходу є наявність людей з високим інноваційним потенціалом, а їх поява можлива лише у разі наявності відповідних соціальних очікувань. Зокрема, люди мають відчувати запит на інноваційний тип особистості. Загалом же коло соціальних очікувань, здатних впливати на особистісну інноваційну активність, має бути набагато ширшим. Зміни, яких протягом років незалежності, зазнали і продовжують зазнавати практично усі сфери життя громадян України, примушують людей з

пересторогою ставиться до більшості нововведень, адже далеко не всі з них призвели до обіцяного покращення життя вже сьогодні. Очікуючи настання чорних днів світлого майбутнього, значна частина громадян не поспішає виявляти власну інноваційну активність, адже інновації завжди певним чином пов'язані із невідомим, непередбачуваними, ризикованим тощо. Відтак постає проблема взаємозв'язку між інноваційною активністю особистості та соціальними очікуваннями.

Феномен соціальних очікувань висвітлюється з різних позицій в педагогічній, психологічній, соціологічній, історичній науках. У роботах зарубіжних психологів з проблеми очікувань, можна виділити три основні підходи. Перший підхід (Д. Брунер, Е. Брунsvік, Е. Толмен, Д. Мак-Клелланд, Х. Хекхаузен) охоплює дослідження очікування як фази сприйняття. Очікування передують виконанню дії, відображаючи стан суб'єкта перед її початком, цей стан пов'язаний з пам'яттю і емоціями. Очікування значною мірою спираються на закономірність: чим більша частота появи події, тим більше очікування цієї події. Очікування можуть підтверджуватися або спростовуватися досвідом: це стосується як очікування явища, що викликає негативний ефект (уникнення), так і очікувань з позитивним ефектом (наближення). Відповідно до другого підходу, реалізованого в роботах І. Лінгарда, О. Маурера, Я. Рейковського, очікування розглядаються як емоційний стан, функція якого полягає у спрямуванні поведінки. Суть третього підходу (Л. Фестінгер, Ф. Хоппе, И. Аткинсон, К. Левін, М. Ірвін) полягає в тому, що очікування визначають рівень реальності в майбутньому, тобто співвідношення ідеальних цілей суб'єкта і реальностей навколишнього світу.

У радянській психології очікування пов'язувалися з рівнем домагань, самооцінкою, емоційними станами (Т. В.

Алексеева, Г. М. Андреева, І. В. Дубровіна, Г. Е. Соловійов, Т. В. Снегірьова, Н. Б. Трофімова та ін.), антиципацією, прогнозуванням імовірності (Т. В. Алексеева, М. Л. Гомелаурі та ін.). У радянській соціальній психології поняття очікування часто позначалися англійським еквівалентом – експектація (expectation) і розглядалися в контексті взаємодії індивіда і соціального середовища. Зазвичай вони вивчалися в контексті групової динаміки: аналізувалися ролі очікування групи від її члена, а також очікування члена групи від самої групи. Натомість соціальні очікування як інтегративне уявлення особистості або групи про майбутній хід подій у суспільстві, що відображає ціннісно-сміслову та емоційно-оцінну ставлення до них, вітчизняними психологами та соціологами вивчалися недостатньо, особливо на емпіричному рівні. Це пов'язано як із недостатньою розробленістю соціальних очікувань як теоретичного конструкту, так із браком дослідницького інструментарію. Для їх емпіричного вивчення застосовують авторські анкети, семантичні диференціали, техніку незначених речень тощо. У практиці вітчизняних соціологічних досліджень використовується методика «Індекс соціальних очікувань», розроблена Є. Головахою у 2002 [1].

Через те, що наявний методичний інструментарій вивчення соціальних очікувань як правило орієнтований на дослідження або окремих різновидів очікувань, окремих їх аспектів, існує необхідність розробки нової методики їх дослідження, яка би дозволила оцінити соціальні очікування як інтегративне уявлення про майбутній хід подій, і включила до свого складу основні їх аспекти.

Що стосується інновацій, то у соціальній психології можна виділити два основних підходи до їх визначення і розуміння. Відповідно до першого інновації розглядають як результат творчого процесу у вигляді нової продукції (техніки), технології, методу тощо [2; 3; 4]. З точки зору

другого – це процес впровадження нових ідей, виробів, підходів, технологій, методів, принципів і т.п. замість уже існуючих [4; 5]. На нашу думку, найбільш точним і повним буде визначення інновацій як цілеспрямованого процесу впровадження змін, результатом якого є нові ідеї, продукція, технології, методи, норми тощо і який супроводжується зміною стереотипів, навичок, установок, алгоритмів та форм організації діяльності.

З поняттям «інновація» на сьогоднішній день пов'язана велика кількість похідних від нього термінів: «інноваційність», «інноваційна особистість», «інноваційна активність», «інноваційна діяльність», «інноваційна політика», «інноваційне ядро», «інноваційна диспозиція», «інноваційний потенціал», «інноваційна поведінка», «інноваційний клімат» тощо. Ведуться дискусії щодо співвідношення понять інноваційність, креативність та адаптивність.

Під інноваційністю суб'єкта, на думку С. Р. Яголковського [4], слід розуміти його здатність на когнітивному чи поведінковому рівні забезпечити появу, сприйняття, а також можливе доопрацювання і реалізацію нових і оригінальних ідей. Інноваційність передбачає здатність суб'єкта черпати ідеї ззовні системи й привносити їх всередину неї, а також уміння ефективно представляти ці ідеї.

Поняття «інноваційна (новаторська) особистість» ввів у науковий дискурс Еверетт Хаген (1963). Він виходив із припущення, що існують різні «особистісні синдроми», полярність яких відображає типові ознаки, характерні для традиційного суспільства й суспільства сучасного. У першому – це авторитарна, у другому – прямо протилежна їй в усіх відношеннях інноваційна особистість. Щоб відповідати вимогам інноваційного суспільства, особистості мають бути притаманні відповідні настанови,

особистісні якості, цінності тощо, які би дозволяли їй ефективно брати участь в інноваційних процесах.

На сьогодні завдяки дослідженням особистості інноваторів – передусім людей, які проявляють схильність до підприємницької діяльності або досягли значних результатів в ній – виділено чимало показників, пов'язаних із процесами виникнення спонуки до інноваційної поведінки. Зокрема, виділено ряд рис інноваційної особистості, серед яких потреба в стимуляції; прагнення до новизни; чутливість до протиріч, новому досвіду й оригінальних, несхожих на інші стимулів; схильність до ризику; креативність; готовність до переробки інформації; незалежність суджень; відкритість досвіду; поінформованість та ін.

Інноваційна діяльність, за визначенням Г. С. Гамідова, В. Г. Колосова, Н. О. Османова, являє собою системний вид діяльності, спрямований на реалізацію інновацій (нововведень) на базі використання і впровадження нових наукових знань, ідей, відкриттів і винаходів, а також існуючих і перевірених наукомістких технологій, систем і обладнання [3]. Інноваційна діяльність виступає як метадіяльність, яка трансформує рутинні елементи репродуктивної діяльності, способи здійснення якої не відповідають розвитку. Головною функцією інноваційної діяльності в суспільстві є функція зміни, розвитку способів та механізмів її функціонування в усіх сферах життєдіяльності [5].

Категорію «інноваційний потенціал» трактують як стійку сукупність характеристик особистості чи суспільства загалом, що зумовлюють здатність і можливість особистості чи суспільства до оптимального функціонування і розвитку. Інноваційний потенціал – це здатність індивіда чи суспільства до інноваційної діяльності.

Інноваційний потенціал на рівні окремого індивіда може бути описаний за допомогою поняття «інноваційна диспозиція», сутність якої полягає у схильності особистості до змін і нововведень. Структура інноваційної диспозиції в цілому вважається ізоморфною загальній диспозиційній структурі особистості. Відповідно, на вищому диспозиційному рівні можна виділити узагальнені диспозиції, що виражають схильність особистості до змін в найширшому сенсі. На середньому рівні - характеристики ставлення до інновацій в різних сферах життєдіяльності. Інноваційні настанови щодо конкретних об'єктів та видів діяльності відповідають нижньому рівню.

Якщо інноваційна діяльність являє собою актуальну форму (рівень) інноваційної активності, то поняття «інноваційний потенціал», «інноваційна диспозиція» описують потенціальну її форму. Потенціальна форма включає в себе психологічну готовність до інновацій; високу здатність адаптації до нововведень; готовність до життєдіяльності в нових умовах (до зміни власного мислення, поведінки, тощо); прагнення до генерування нових ідей тощо. Актуальна форма полягає у реальній активності (дії, вчинки, діяльність з метою творення чи пошуку нового, впровадження інновацій в життя, їх реалізація).

Діагностика інноваційної активності особистості, як правило, здійснюється на потенціальному рівні. З цією метою сьогодні використовується ряд діагностичних методик. До числа найбільш відомих та уживаних з них, зокрема, належать: тест діагностики інноваційності суб'єкта Кіртона (Kirton Adaption-Innovation Inventory, Kirton, 1987), Опитувальник Переживання Новизни (Novelty Experiencing Scale - NES) (Pearson, 1970), Опитувальник пошуку відчуттів М. Закермана SSS (The Zuckerman Sensation Seeking Scale (Zuckerman, 1971), Методика вивчення особливостей прояву інноваційного

потенціалу особистості (ШО) (Ю. О. Власенко, 1998). Окрім спеціально розроблених тестів для діагностики особистісної іноваційності використовуються блоки з деяких особистісних опитувальників. Так, наприклад, С. Мюллер і А. Томас у дослідженні зв'язків між локусом контролю суб'єкта й рівнем його іноваційності для діагностики останньої використали 8 пунктів з Особистісного Опитувальника Джексона (Jackson, 1974; Mueller and Thomas, 2001). До числа методів діагностики готовності людини до здійснення іноваційної діяльності належать також технології творчого пошуку: ОДІ (організаційно-діяльнісні ігри), мозковий штурм, синектика, вирішення творчих завдань, моделювання, методика самоаналізу іноваційної діяльності та ін.

На сьогодні дослідниками виявлено чимало чинників, які впливають на рівень іноваційної активності. До них, зокрема, належать:

- соціально-демографічні (вік, стать, рівень освіти тощо);
- соціо-культурні (особливості культурного середовища існування, соціальні норми, правила, традиції, що існують в суспільстві);
- соціально-економічні (рівень економічного розвитку держави, фінансове становище сім'ї);
- соціальні (система взаємовідносин з найближчим оточенням);
- Соціально-психологічні (особистісні характеристики, сформований комплекс життєвих установок, соціальних очікувань).

Серед вищевказаних чинників іноваційної активності особистості на сьогоднішній день особливого значення для успішності реалізації іновацій в суспільстві набувають соціальні очікування конкретної особистості і соціуму загалом. Адже уявлення особистості про майбутнє розгортання подій, а також результатів впровадження змін,

нововведень в різних сферах діяльності активно впливає на їх сприйняття та рівень сприяння/спротиву їх реалізації.

Є підстави припускати, що на рівень інноваційної активності визначальний вплив мають такі характеристики соціальних очікувань як їх оптимізм чи песимізм. Як відзначає Є.В. Балацький, економіка, що складається з оптимістично налаштованих людей, буде мати більшу інноваційну сприйнятливість, ніж суспільство, що складається переважно з песимістів [6]. Водночас слід мати на увазі, що оптиміст максимізує вигоду при високій терпимості до ризику, а песиміст мінімізує ризик при деякій гарантованій вигоді. Відтак ставлення до оптимізму і песимізму в очікуваннях повинно бути збалансованим – ні те, ні те не може розглядатися як однозначно хороше чи погане, вони врівноважують один одного. Оптимізм сприяє генерації нових починань, ініціативи і тим самим підвищує інноваційність суспільства. Песимізм, навпаки, стабілізує суспільство, робить його функціонування більш осмисленим і передбачуваним. За панування песимізму суспільство скотилось би до застою, а в умовах тотального оптимізму спостерігалось би постійне прожектерство з великою кількістю банкрутств, невдач і в подальшому це привело б до входження суспільства в стан повного хаосу [6].

З оптимістичністю-песимістичністю соціальних очікувань тісно пов'язаний ще один чинник, здатний впливати на рівень інноваційної активності, – горизонт планування. Причому в осіб з оптимістичними соціальними очікуваннями за рівних умов горизонт планування буде більшим, ніж в осіб з песимістичними очікуваннями. Більший горизонт планування і більші очікування від майбутнього, притаманні особам з оптимістичними очікуваннями, можуть стати вирішальними умовами старту інноваційних змін.

Отже, теоретичний аналіз дає підстави припускати, що соціальні очікування можуть позначатися на рівні інноваційної активності, проте їх вплив не є однозначним і потребує емпіричного вивчення. Тому ми поставили собі **за мету дослідити характер взаємозв'язку між соціальними очікуваннями та інноваційною активністю особистості.**

Для досягнення заявленої мети насамперед необхідно було розробити структурну модель соціальних очікувань та інструментарій для їх емпіричного вивчення. Основними складовими пропонованої нами моделі є очікування респондентів щодо суспільного та особистого життя загалом, а також таких його основних сфер як соціально-економічна, суспільно-політична та духовна (див. рис.).

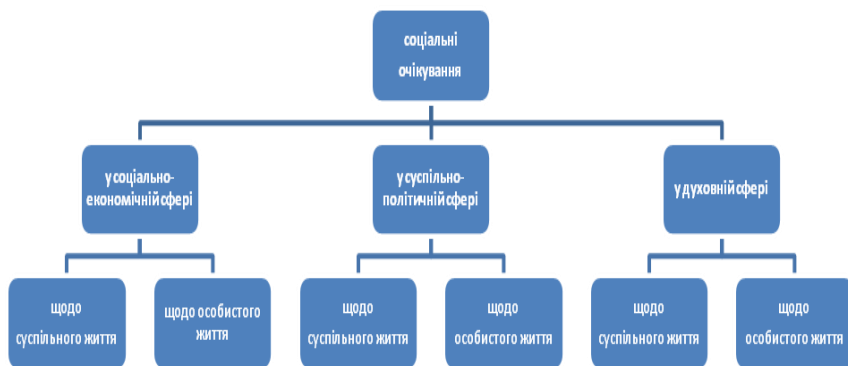

Рис. Структурна модель соціальних очікувань

Для вивчення соціальних очікувань згідно нашої моделі було розроблено спеціальну анкету. За її допомогою анкети досліджувалися такі характеристики соціальних очікувань як їх загальна оптимістична чи песимістична спрямованість, визначеність-невизначеність, узгодженість-

неузгодженість загалом і по кожній сфері окремо. Анкета складається з 38 тверджень, які описують найближче майбутнє по представлених на рис.1 сферах. Ступінь згоди із кожним з них оцінюється за допомогою 6 варіантів відповідей. Досліджуваним потрібно обрати той із них, що видається їм найбільш очікуваним. Пропоновані варіанти підібрані так, що два з них містять оптимістичний прогноз; інші два – песимістичний; одне відображає очікування відсутності змін, статичності; і ще одне відображає невизначеність очікувань. Ефективність розробленої нами анкети перевірялася за допомогою таких показників як внутрішня узгодженість і дискримінативність і виявилася високою.

З метою з'ясування очікувань респондентів щодо характеристик людини, яка виявиться найбільш затребуваною у найближчому майбутньому, був використаний семантичний диференціал. Оскільки нас цікавило, чи буде затребувана людина-інноватор, до семантичного диференціалу були включені якості, які (судячи з аналізу літературних джерел) мають бути притаманні інноваційній особистості. Це такі якості, як відкритість новому, підприємливість, ініціативність, винахідливість, креативність, кмітливість, сміливість та відчайдушність. Інші характеристики знадобилися нам для уточнення психологічного портрету найбільш затребуваної людини. При їх доборі в основу було покладено відому п'ятифакторну диспозиційну модель особистості. Обробка результатів передбачала отримання усередненого профілю затребуваної у майбутньому особистості, а також їх порівняння в осіб з високим і низьким інноваційним потенціалом.

Інноваційна активність досліджувалася за допомогою тесту Кіртона та методики Ю. О. Власенко для вивчення особливостей прояву інноваційного потенціалу особистості (ІПО). Якщо тест Кіртона представляє

інноваційність як одномірний континуум і дозволяє оцінити рівень інноваційної активності особистості в діапазоні від адаптивності до інноваційності за допомогою відповідного індексу, то методика Власенко визначає: інтегральний показник інноваційного потенціалу особистості, значення ПО на різних рівнях взаємодії людини зі світом, типи реалізації різних інноваційних можливостей, а також поєднання цих типів (8 стилів).

В ході дослідження за допомогою кореляційного аналізу вивчалися взаємозв'язки між характеристиками соціальних очікувань та показниками інноваційної активності (за методиками М. Кіртона і Ю. О. Власенко). Це дало змогу виявити показники соціальних очікувань, які виступають чинниками інноваційної активності особистості. Крім того, проведене дослідження дало змогу оцінити конкурентну валідність тестів Кіртона та Власенко.

Вибірку нашого дослідження склала студентська молодь міста Києва. Загальна кількість досліджуваних становила 120 осіб, з них 62 жінки (віком 20-25 років, середній вік – 22 р.) та 58 чоловіків (віком 20-25 років, середній вік – 23 р.). Дослідження проводилось на добровільних засадах в груповій формі. Вибір саме цієї вікової категорії був зумовлений тим, що саме студенти є авангардом того покоління, чия інноваційна активність визначатиме подальший розвиток суспільства.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що інноваційна активність та інноваційний потенціал студентської молоді (принаймні київської) є дещо вищими за середні показники. У більшості студентів склалися визначені і, на жаль, дещо песимістичні соціальні очікування, причому молоді люди краще уявляють, чого очікувати у суспільному житті, ніж в особистому.

Знайшло емпіричне підтвердження й висловлене припущення щодо взаємозв'язку

оптимістичності/песимістичності очікувань та рівнем інноваційної активності. Зокрема, встановлено, що середнє значення індексу оптимістичності очікувань є вищим на статистично значущому рівні в осіб з високим рівнем інноваційним потенціалом (ІПО), ніж в осіб з низьким його рівнем. Особи з високим ІПО вирізняються дещо оптимістичнішими очікуваннями щодо соціально-економічної та суспільно-політичної сфер життя, причому вони оптимістичніше оцінюють зміни, які мають статися у цих сферах життя як у суспільстві загалом, так і у власному житті.

Рівень оптимістичної/песимістичної налаштованості стосовно власного майбутнього загалом виявився тісно пов'язаним із рівнем визначеності та оптимістичності/песимістичності очікувань стосовно змін у суспільно-політичній і соціально-економічній сферах життя суспільства.

Справдилося й наше припущення щодо прогностичної значущості такого показника як горизонт планування. Його зростання на статистично значущому рівні корелює із збільшенням інноваційного потенціалу особистості. Крім того, дослідження показало, що зростання перспективи планування особистого майбутнього супроводжується ростом визначеності та оптимізму в очікуваннях стосовно всіх основних сфер життя. І навпаки, в респондентів з невизначеними і песимістичним очікуваннями плани на майбутнє є короткочасними. За результатами нашого дослідження впевнено планують своє майбутнє лише на декілька тижнів чи місяців 45% студентів, на 1-2 роки - 30%, більш ніж на 2 роки - 13%, не могли визначитися – 12%.

Цілком прогнозованим, але цікавим результатом проведеного дослідження був також тісний взаємозв'язок між усвідомленням власної здатності чинити вплив на суспільні процеси та ступенем оптимістичності очікувань

респондента, рівнем його інноваційного потенціалу. Із зростанням віри особи у власну спроможність здійснювати вплив на суспільні процеси підвищується як загальний рівень її інноваційності, так і оптимістичності очікувань щодо власного і суспільного життя. Здатними впливати на суспільні процеси вважали себе 45% опитаних, не здатними – 40%, не змогли визначитися – 15%.

Очікування щодо особистості, яка виявиться найбільш затребуваною в українському суспільстві у найближчому майбутньому, думки респондентів розділилися. Три чверті учасників дослідження вважали, що це буде людина, якій притаманні раціональність, толерантність, людяність, товариськість, комунікабельність, порядність, відповідальність, наполегливість, безкорисливість, винахідливість, креативність та винахідливість, ініціативність, відкритість новому, пунктуальність. На думку решти 25% найбільш затребувану у найближчому майбутньому особистість вирізнятимуть егоїзм, агресивність, ворожість, жорсткість, емоційність, імпульсивність, хитрість, аморальність, «пофігізм», користолюбство, уміння пристосовуватися, замкнутість.

Висновки. Соціальні очікування та рівень інноваційної активності є взаємопов'язаними. Зростання оптимістичності та визначеності соціальних очікувань сприяє посиленню інноваційного потенціалу особистості. Оптимістичність та визначеність соціальних очікувань щодо змін у власному житті, з одного боку, тісно пов'язана із очікуваннями щодо суспільного життя (насамперед у соціально-економічній та соціально-політичній сферах), а з другого – від здатності особистості чинити вплив на суспільні процеси. На статистично значущому рівні корелює із інноваційною активністю особистості і її здатність до довгострокового планування: чим більшим є горизонт планування, тим вищим є інноваційний потенціал

особистості. Певна песимістичність соціальних очікувань студентської молоді не сприяє зростанню їх інноваційної активності.

Література

1. Головаха Е. И. Революция ожиданий в украинском обществе: опыт применения методики «Индекса социальных ожиданий» до и после президентских выборов 2004 г. // Вестник общественного мнения. – № 6 (80) листопад-декабрь 2005, С. 39 – 44.
2. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. 5-е изд., перераб. и доп. – М., 2007.
3. Гамидов Г. С., Колосов В. Г., Османов Н. О. Основы инноватики и инновационной деятельности. – СПб, 2000.
4. Яголковский С. Р. Психология инноваций: подходы, модели, процессы. – М., 2010.
5. Кучко Е. Е. Новейший философский словарь. – Минск., 1999.
6. Балацкий Е. В. Роль оптимизма в инновационном развитии экономики // [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <http://www.kapital-rus.ru/articles/article/177833>

An analysis of research on social expectations and innovation. Recorded a statistically significant association between the optimistic expectations of certain social identity and its level of innovation activity. It is shown that the innovative activity essentially depends on the person's ability to influence social processes, as well as the timing of planning. It was noted that a certain pessimism of social expectations of students does not increase their innovative activity.

Key words: *social expectations, innovation activity, innovation potential, optimism, pessimism, the planning horizon and students.*

Пронализированы исследования по проблемам социальных ожиданий и инновационной активности. Зафиксирована статистически значимая связь между оптимистичностью, определенностью социальных ожиданий личности и уровнем ее инновационной активности. Показано, что инновационная активность существенным образом зависит от способности человека влиять на общественные процессы, а также сроков планирования. Отмечено, что определенная пессимистичность социальных ожиданий студентов не способствует росту их инновационной активности.

Ключевые слова: *социальные ожидания, инновационная активность, инновационный потенциал, оптимизм, пессимизм, горизонт планирования, студенческая молодежь.*